

HET TIJDPERK VAN DE IK-TIRAN

Éric Sadin

Het tijdperk van de ik-tiran

Het einde van een gemeenschappelijke wereld

Uit het Frans vertaald
door Alexander van Kesteren

Oorspronkelijke titel *L'ère de l'individu tyran. La fin d'un monde commun*

© 2020 Éditions Grasset & Fasquelle

© 2021 Nederlandse vertaling Alexander van Kesteren /

Uitgeverij Wereldbibliotheek

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Philip Stroomberg

NUR 740

ISBN 978 90 284 5195 7

www.wereldbibliotheek.nl

Inhoud

INLEIDING

Het totalitarisme van de tallozen 11

David en Goliath 13

I Mythen en teleurstellingen van het liberale individualisme 41

(Van John Locke tot reality-tv)

1 De stichtingsmythe 43

(Hier werd de kiem van zo'n beetje alles gelegd)

2 De grote belofte 47

(De naoorlogse tijd: de deal die in beweging bracht)

3 Eerst zien dan geloven 52

(De kortstondige illusie van de sixties)

4 'U droomt van een supermarkttoekomst' 57

(De crisis van de jaren zeventig: het moment dat het wantrouwen binnensloep)

5 No country for old men 62

(De neoliberale wending en de opkomst van een nieuw individueel ethos)

6 Jij bent de hoofdpersoon van deze wereld 70

(Hoe Nike een tijdperk inspireert (1989-1998))

- II De roes van internet en het ik als middelpunt 77
(In het jaar 2000 ontstond inderdaad een nieuwe wereld)
- 1 Het plotselinge gevoel van zelfgenoegzaamheid 79
(de dubbele uppercut: internet + de mobiele telefoon)
  - 2 De 'i' in elk opzicht 84
(Leven als koning)
  - 3 De wereld is van jou 92
(You, the only one)
  - 4 De politiek van de muisklik 100
(De ijdelheid van het digitale engagement)
- III De technologieën achter de veenbrand 109
- 1 De verbubbeling van het leven 111
(De stemmen en systemen die ons leven in 'goede' banen leiden)
  - 2 Facebook: het kapitalisme van de catharsis 117
  - 3 Twitter: de triomf van het woord over de daad 129
  - 4 Instagram: het ik-liberalisme 141
  - 5 De ontkenning van de ander 150
(Selfies en e-steps)
  - 6 Het aanmatigende ik 157
(Ik beoordeel zaken en personen of swiipe profielen weg)

- IV Mijn eigen wetten 167
- 1 De opkomst van ‘autoritaire particuliere belangen’ 169
  - 2 De implosieve wending 185
  - 3 Permanente onregeerbaarheid 200
  - 4 Tijden van almacht 215
- V Het tijdperk van ‘legitiem geweld’ 227
- 1 Het nutteloze ik en de willekeurige moordpartij 229
(Het dodelijke nihilisme)
  - 2 Louter uitbarstingen van fysieke woede 238
(Politiek van de verschroeide aarde)
  - 3 Woede van allen tegen allen 248
(Een ‘collectief isolement’ en een ‘potentiële voedingsbodem voor het fascisme’)

CONCLUSIE

De noodzaak van ‘getuigenissenbeleid’ 255

Noten 265

Dankwoord 271

‘Dit kunnen we niet vergeten. Dat kan eenvoudigweg niet. Wat wij
doorstaan hebben schreeuwt om wraak.’

– Émile Zola, *Le Ventre de Paris*

‘Ook na de val van totalitaire regimes kunnen totalitaire oplossin-
gen voortbestaan. Elke keer dat het ondoenlijk lijkt politieke,
sociale en economische problemen op een humane manier op te
lossen, kunnen die de kop opsteken en hun sterke aantrekkings-
kracht uitoefenen.’

– Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*

‘Een samenleving kan alleen functioneren
als er een sociaal contract bestaat.’

– *Digesten* (XVII, 2, 31)

‘Niemand is minder onafhankelijk dan een vrije burger. Want hij zal
zich altijd genoodzaakt zien samen te werken met andere burgers.
En juist op basis van deze samenwerking kan het algemeen belang
gedijen.’

– Alexis de Tocqueville, *L’Ancien Régime et la Révolution*

INLEIDING

Het totalitarisme van de tallozen

David en Goliath

De donderslag was overal op aarde te horen. Op 28 november 2010 deden de vijf gerenommeerde kranten *Le Monde*, *The New York Times*, *The Guardian*, *Der Spiegel* en *El País* op hun voorpagina's gelijktijdig dezelfde opzienbarende onthullingen. Ze publiceerden zowel diplomatiek berichtenverkeer als een eerste selectie geheime documenten van het Amerikaanse leger over de oorlogen in Irak en Afghanistan. De website die schuilging achter deze lekken, Wikileaks, had tot dan toe een vrij marginaal bestaan geleid. Wikileaks was een paar jaar daarvoor opgericht door iemand die vastbesloten was om het op te nemen tegen de gevestigde machten en om de doorgaans schimmige logica achter hun handelen bloot te leggen. In een wereld waarin vrijwel alle informatie inmiddels gedigitaliseerd is, wist hij het nodige over hoe je gegevens van servers kon hacken en die massaal en razendsnel over het internet kon verspreiden. We hebben het over Julian Assange, een destijds 39-jarige Australische programmeur en een groot voorvechter van totale transparantie van zowel het openbare als het privéleven. Die transparantie beschouwde hij als een noodzakelijke voorwaarde voor een werkelijk vrije en democratische samenleving.

Inderdaad bracht Wikileaks tal van laakbare en soms illegale handelingen aan het licht. En daarbij ging het uit van het basisprincipe dat zodra een activiteit, van welke aard dan ook, in het verborgene plaatsvond en geheim werd gehouden, het grote publiek daar kennis van zou moeten nemen. Onmiddellijk werd de 'klokkenluider' Assange op het schild gegeven als een eigentijdse profeet die een infrastructuur had opgetuigd waarmee hij de 'machtigen der aarde', die in het verleden met zo veel zaken waren weggekomen, de stuipen op het lijf joeg.

Anderen betichtten Assange juist van naïef en onverantwoordelijk gedrag. Met deze onthullingen zou hij levens in gevaar brengen en bovendien operaties en activiteiten ondermijnen die, willen ze goed verlopen, buiten het zicht van pottenkijkers moeten plaatsvinden. Maar hij werd potjandorie gezien als een held met nobele motieven, dus waarom zou hij zich laten tegenhouden door dergelijke haarkloverijen? Liever nam hij dankbaar de luide bijval in ontvangst. Algauw eisten de Verenigde Staten zijn uitlevering uit Londen, waar Assange zijn toevlucht had gezocht in de ambassade van Ecuador. Zodra het servers werd verboden het Wikileaks-platform in de lucht te houden, gingen ogenblikkelijk tweeduizend *mirror sites* online. Die razendsnelle reactie maakte duidelijk dat er een nieuw tijdperk was aangebroken, waarin het uiterst ingewikkeld, zo niet onmogelijk werd om de onmiddellijke, wereldwijde verspreiding van informatie tegen te gaan.

Niets zou meer zijn zoals het was: één persoon of een klein groepje mensen was in staat het de grote instituties moeilijk te maken. En zelfs om staten, de belangrijkste economische en militaire machten ter wereld, in het nauw te drijven. Het maakte zonneklaar dat elk van ons een mate van macht bezit die voorheen simpelweg onvoorstelbaar was. In Frankrijk riep *Le Monde* Julian Assange in 2010 uit tot ‘persoon van het jaar’. *The New York Times* en *Time Magazine* kozen voor een andere jongeman, een van 26, die met zijn ‘visionaire blik’ en programmeervaardigheden eveneens vrijwel in zijn eentje het fundament voor een nieuwe orde der dingen leek te vestigen. Deze andere nieuwe ster aan het firmament heette Mark Zuckerberg. Hij was de oprichter van het platform Facebook, het ‘sociale netwerk’, dat op dat moment een exponentiële groei doormaakte. Al was hij nog piepjong, toch draaide een paar maanden voordat hij deze eretitel kreeg een biopic over hem in de bioscopen: *The Social Network* (David Fincher, 2010). Zuckerbergs Facebook maakte het mogelijk dat mensen overal ter wereld gemakkelijk met elkaar contact konden leggen en dat ze, bijvoorbeeld, dagelijks meer of minder intieme feitjes en persoonlijke foto’s konden delen met bekenden en ‘vrienden’ en zich desgewenst over elk denkbaar

thema in het openbaar konden uitlaten. Iedereen kreeg een heel scala aan nieuwe manieren tot zijn beschikking om zich te uiten, en om gehoord en gezien te worden.

Een tijd van verbazing

Nu we de jaren 2010 achter de rug hebben, kunnen we wel stellen dat Wikileaks en Facebook een historische ontwikkeling hebben ingeluid, waardoor in een almaar toenemend tempo de grond onder onze voeten onvaster werd en we het collectieve landschap steeds minder goed herkennen. De tijd opknippen in decennia mag dan iets willekeurig hebben, in retrospectief biedt het wel een overzichtelijke manier om een periode te kunnen duiden. Tijdens het vorige decennium waren we elke dag opnieuw getuige van gebaren, woorden en ideeën die niet strookten met hetgeen we gewend waren. Onthutst merkten we dat er een verandering sloop in gedragingen, denkwijzen en manieren van uitdrukken, zonder dat we er de vinger op konden leggen waar hem dat precies in zat. Die onmiskenbare verandering wekte verbazing, onbegrip en soms verontrusting. Het waren dus niet de structuren van de samenleving die nieuwe vormen leken aan te nemen, maar de lichamen, houdingen en blikken – of misschien moeten we zeggen: de toenemende afwezigheid van blikken – die opvallend of juist onopvallend anders dan voorheen waren. Een zekere gespannen sfeer, die werd gekenmerkt door ‘onbeschaafde’ gedragingen en door zowel verbaal als fysiek geweld, greep onverbiddeijk om zich heen en zorgde sluipenderwijs voor een gevoel van malaise.

Deze subjectieve indrukken vonden hun weerklank en bevestiging in algemene ontwikkelingen die op grotere schaal duidelijk maakten dat er inderdaad een verandering van mentaliteit en van manieren van in de wereld zijn plaatsvond. Hoe ongrijpbaar het begrip ‘tijdgeest’ ook mag zijn, duidelijk was wel dat die keer op keer tot uitdrukking kwam in tal van gebeurtenissen die ons hogelijk verbaasden en soms ronduit verbijsterden, en die ook hun invloed hadden, soms onmiskenbaar en soms alleen onder de oppervlakte, op ons leven van alledag. We bespeurden een groeiend wantrouwen ten opzichte van autoriteiten in de

brede zin van het woord: politici, overheidsinstellingen, internationale organisaties, 'de elite', de media, enzovoort. Overal ter wereld beleefden populistische bewegingen hun doorbraak. Die vertegenwoordigen niet zozeer de legitieme wil van een volk dat zijn lot in eigen handen neemt, maar gaven vooral blijk van een afwijzing van de representatieve democratie en een plotseling oplaaierend enthousiasme voor 'sterke mannen en vrouwen' die grof taalgebruik niet schuwden en een betere toekomst beloofden zodra de betreffende systemen maar hoofdzakelijk op hun eigen persoon werden afgestemd. Als een pandemie woekerde het aantal zogeheten 'illiberale' regimes voort: in Hongarije, Turkije, Polen, Italië, India, de Filipijnen, Brazilië, enzovoort.

Twee even onverwachte als onrustbarende verkiezingsuitslagen boden de bevestiging dat de wind uit een andere hoek waaide: het referendum in juni 2016 waarbij een meerderheid van de Britten zich voorstander van een Brexit verklaarde en waarna het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie stapte. En een paar maanden later de verkiezing van Donald Trump tot president van de Verenigde Staten. Achter beide tendensen ging in de eerste plaats de diepe wens schuil om de gevestigde orde te trotseren en bruusk de eigen opvattingen door te drukken. Deze verkiezingsuitslagen werden mede mogelijk gemaakt door de toenemende verbreiding van standpunten en wereldbeelden waarin 'feiten' werden gerangschikt zonder dat die aan de werkelijkheid werden getoetst en die als enige doel hadden mensen te beïnvloeden. De mening regeerde. Of beter: de ongegronde bewering regeerde. De noties *post-truth*, feitenvrije politiek, nepnieuws en *deepfakes* deden hun intrede, en deze versterkten met hun ongerijmdheid onze groeiende collectieve verwarring.

Een paar jaar daarvoor, in 2014, riep één man, Abu Bakr al-Baghdadi, in het grensgebied van Irak een Syrië een kalifaat uit: de Islamitische Staat. Die moest als machtsbasis dienen voor de strijd tegen enerzijds de islamitische landen die waren afgedwaald van het ware geloof. En anderzijds tegen het Westen, dat hij ervan betichtte een goddeloze leefstijl te stimuleren en dat bovendien eindelijk eens de prijs

zou moeten betalen voor de vernederingen die het in vroegere tijden tal van gekoloniseerde bevolkingen had laten ondergaan. Spoedig leidde de toenemende invloed van deze entiteit, die voornamelijk op internet werd uitgeoefend, in Europa, het Midden-Oosten, Azië en de Verenigde Staten tot een reeks grootschalige aanslagen, die veelal werden gepleegd door eenlingen, *lone wolves*.

Deze ingrijpende veranderingen vonden plaats binnen een mondiale context waarin het complotdenken aan een ongekende opmars bezig was. Op zogenaamde ‘alternatieve’ websites kregen individuen of groeperingen hun dagelijkse portie alternatieve feiten en filmpjes voorgeschoteld, waardoor ze in de waan konden verkeren de ware feiten, en de machinaties die daarachter schuilgingen, te kennen. Het spreekt vanzelf dat die ‘feiten’ werden gezien als tegengesteld aan de ‘officiële’ voorstelling van zaken, die alleen maar bedoeld zou zijn om de ‘logica van overheersing’ in stand te houden. Daarnaast stak ook het antisemitisme weer zijn giftige kop op. Dat greep terug op aloude historische clichés, zoals dat de Joden in de financiële wereld aan de touwtjes zouden trekken. Deze bevolkingsgroep werd een vooropgezet plan toegeschreven waarin ze via allerlei kuiperijen verschillende doelen zouden willen bereiken. Het oude liedje. Maar wat vooral opviel was de nieuwe dimensie: het antisemitisme sluimerde niet als een vaag, subjectief en doorgaans verzwegen gevoel, maar werd geuit in slagvaardige bewoordingen die, onverbloemd dan wel verdekt, bedoeld waren voor een zo breed mogelijke consumptie.

Onze verwarring

Al deze verschijnselen, die je misschien typisch voor deze tijd mag noemen, lokken een stroom van vaak machteloos klinkende woorden uit: opiniestuk na artikel na boek verschijnt. Het is eigen aan verwarring dat die woorden produceert. Een eerste reflex is dat het failliet van het neoliberalisme – een geloof dat in de meeste landen bijna een halve eeuw lang werd beleden – ferm wordt benadrukt. De schadelijke effecten van dat neoliberalisme worden opgesomd: toenemende ongelijkheid, wijdverbreide onzekerheid, een slinkende verzorgingsstaat en een

verflauwend solidariteitsprincipe. Er wordt kritiek geuit op de verantwoordelijke politici die hun allerbelangrijkste taak verzaakten: zich bekommeren om het algemeen belang. Het gaat over de rampzalige persoonlijke en collectieve schade die de financiële crisis van 2008 teweegbracht. Gewezen wordt op de grootschalige chaos die de migratiestromen gedurende de jaren 2010 overal ter wereld, maar in het bijzonder in Europa, veroorzaakten. En dan vooral op de daardoor verhevigde reflexen van uitsluiting, intolerantie en het terugtrekken achter de eigen schutting. Ten slotte wordt er gesproken over het inmiddels overal doorgedrongen besef van de ecologische catastrofe, de klimaatverandering, de dodelijke vervuiling en het illegale pesticidegebruik. Stuk voor stuk tendensen en feiten die getuigen van volstrekt onverantwoordelijke nalatigheid of gewoon van de vaste prik dat de verschillende overheden het bedrijfsleven oogluikend hun gang hebben laten gaan. Dat deze en andere tendensen hebben bijgedragen aan een almaar toenemend gevoel van wantrouwen behoeft geen betoog. Alleen worstelen de commentatoren en analisten om de wederzijdse invloed of samenhang hiertussen te zien. En om te doorgronden wat nu werkelijk het wezen is van de uitzonderlijke tijd waarin we leven. Het is alsof, om met Machiavelli te spreken, ‘de mensen in de war raken van de onbepaaldheid van de tijd’.

Ten prooi gevallen aan verwarring wagen commentatoren zich aan historische analogieën. Er wordt gerept van een ‘terugkeer van de jaren dertig’. Sommigen trekken daadwerkelijk een stelselmatige, maar even overhaaste als oppervlakkige vergelijking met een tijdsbestek dat bijna een eeuw in het verleden ligt. Zo’n benadering helpt niet, die vergroot de verwarring alleen maar. Hoe dan ook zal het niet lukken om het wezen van ons tijdperk, dat in alle opzichten uniek is, te vatten. Hoewel we dus kwistig energie besteden aan de analyse van al deze ontwikkelingen, lukt het maar niet om tot hun kern of essentie door te dringen. En trouwens, mocht dat onverhoopt toch lukken, dan nog zouden we met alle goede wil van de wereld de loop der dingen niet weten bij te sturen. Niettemin zou een heldere analyse van

hetgeen waarmee we van doen hebben al een enorme winst zijn. Keer op keer maken we de balans op, maar tot de kern komen we maar niet. Terwijl dat heus mogelijk is. We dienen al die machteloze woorden en al even vruchteloze benaderingen aan de kant te schuiven. In plaats daarvan moeten we *een stap terug doen*. Pas dan kunnen we zien dat deze ontwikkelingen niet losstaan van onszelf –alsof ze onvermijdelijk en onlosmakelijk deel uitmaken van de wereld – maar dat ze worden voortgestuwd door allerlei krachten met een volstrekt andere logica. Die trouwens wel degelijk kenbaar is, want dat wat zich aftekent in de loop van de jaren 2010, dat wat zowel onze kijk op onszelf als op onze historisch gegroeide manier van samenleven op zijn kop zet, is de totstandkoming van een *nieuwe conditie van het hedendaagse individu*.

Het resultaat van een langdurige ontwikkeling

Hoewel dit nieuwe ethos pas onlangs een voldragen vorm aannam, is het het eindpunt van een proces dat ver teruggaat, meer dan twee eeuwen terug zelfs. Het wortelt namelijk in de filosofische en politieke leer die zeker in het Westen een overheersende invloed uitoefende op onze cultuur en gebruiken: het *liberale individualisme*. Deze denkrichting, die in de achttiende eeuw een hoge theoretische vlucht nam, kwam voort uit de diepe wens van mensen om hun juk af te werpen en binnen een samenleving waarin rechtsgelijkheid en het algemeen belang voorop staan, zelf te kunnen nadenken en autonoom te kunnen handelen. Toch was de paradox van deze doctrine – of misschien beter: haar wezenlijke tekortkoming – dat de toepassing van haar uitgangspunten binnen de grote geïndustrialiseerde landen vanaf het begin van de negentiende eeuw, dus al heel snel, resulteerde in schreeuwende ongelijkheid, een algehele praktijk van mensonwaardige arbeidsomstandigheden en chronische verpaupering. Hetgeen de meeste mensen dagelijks aan den lijve ondervonden, stond in bitter en schril contrast met de oorspronkelijke ‘verlichte’ belofte. Het leidde tot felle weerstand, politieke en maatschappelijke spanningen, sporadische opstanden en de steeds breder gedeelde overtuiging dat deze door sommigen zo geprezen

principes van gelijkheid en rechtvaardigheid voor de meerderheid zeer onrechtvaardig uitpakten.

Toen de liberale democratieën veel later, na afloop van de Tweede Wereldoorlog en al het leed en alle verschrikkingen waarmee die gepaard ging, in ere hersteld werden, was men het er hartgrondig over eens dat de individuele vrijheid weliswaar – en zelfs meer dan ooit – uitgangspunt nummer één moest zijn, maar dat er ook een balans moest worden gevonden tussen de legitieme behoeften van alle individuen en de maatschappelijke cohesie. De westerse samenlevingen beloofden voortaan in te staan voor zowel de bescherming van allen als het private initiatief en de economische groei. Dat moest zorgen voor een algemeen welvaartsniveau waarvan alle burgers de vruchten plukten. Om dat voor elkaar te krijgen werd sociaal beleid ingevoerd en werden sociale voorzieningen opgetuigd. Maar door toedoen van de druk die uitging van de combinatie van verschillende ideologische krachten, private belangen en herhaaldelijke economische crises, taanden in de loop van de decennia de kracht en de inhoud van deze ideeën. Dat ging hand in hand met zowel de invoering van steeds veeleisender arbeidsomstandigheden als het ontstaan van een steeds fellere concurrentiestrijd tussen individuen. Deze ontwikkelingen werden op hun beurt vanaf halverwege de jaren zeventig versterkt door de eerste massaontslagen en fabrieken die activiteiten naar het buitenland verplaatsten (offshoring). Met tot gevolg: brede bittere teleurstelling. Het sociaal akkoord deed niet langer dienst als maatschappelijke pijler en verbrokkelde. Dat leidde tot een eerste opleving van het wantrouwen jegens politici. Dat wantrouwen zou alleen maar toenemen. Deze wond, dit in zekere zin collectieve oertrauma van onze samenleving, zou niet worden vergeten. Dat deze gebeurtenissen hun sporen nalieten was onvermijdelijk. Die werden van generatie op generatie overgeleverd. Bijna een halve eeuw later merken we pas dat die onuitwisbaar zijn. En ook dat ze de voedingsbodem vormden waarop latere wrok en rancune goed gedijden.